

В. В. Галатир

ЗАЛУЧЕННЯ МІСЦЕВОЮ ВЛАДОЮ СЕЛЯНСТВА ДО ПОДОЛАННЯ КРИЗИ В ЦУКРОВІЙ ГАЛУЗІ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У КВІТНІ – ГРУДНІ 1918 Р.

Оцінено дії місцевих органів державної влади (губернським та повітовим старостам) із залучення селянства до подолання кризи в цукровій галузі промисловості Київської, Подільської та Волинської губерній у період Гетьманату П. Скоропадського.

Ключові слова: селянство, староста, цукрова галузь, Правобережжя, П. Скоропадський.

Involvement of national authorities peasants to overcome the crisis in the sugar industry on Pravoberezhzhi in April-December 1918.

Courtesy appraisal of local authorities (provincial and district headmen) to attract peasants to the crisis in the sugar industry of Kiev, Podolia and Volyn provinces during the Hetmanate P. Skoropadskyi.

Key words: peasants, elder, sugar industry, the Right Bank, P. Skoropadskyi.

Селянство – один із різновидів соціально-економічного стану, джерелом існування якого є результати праці на землі. Протягом століть виявлялася конфронтація між селянами та владою на місцях. Це зумовлене тим, що досягнення й утілення в життя намірів влади в окремих галузях господарства були не можливими без залучення до процесу будь-якими засобами основного виробника сільськогосподарських ресурсів – селян. З огляду на це ефективність роботи цукрового комплексу певною мірою залежала від ефективності праці селян на полях. Розв'язанню проблеми взаємин влади та селянства, кризових процесів у цукровій галузі частково допоможе окреслена тематика.

Порушена проблема не поставала предметом спеціального дослідження, лише окремі положення обґрунтовано в працях М. Рубача [1], Н. Ковальової [2], В. Лозового [3], М. Ксензенко [4], Л. Синявської [5] та ін. Тому метою розвідки є аналіз діяльності місцевих органів влади із залучення селянства до подолання кризи цукрової галузі на Правобережжі в добу Гетьманату П. Скоропадського.

У 1918 р. був помітний різкий спад у цукровій галузі промисловості. Це явище пов'язане з політикою Центральної Ради, більшовиків, австро-німецьких військ. Проте в умовах загострення забезпечення продовольством своєрідною другою валютою міг стати цукор, за який можна було отримати суттєві кошти як на внутрішньому ринку, так і за кордоном. Тому влада на місцях надавала великого значення розвитку цукрової промисловості. Цукроварням і власникам цукрових плантацій планували надавати кредити. Виробництво цукру уряд стимулював підвищенням цін. У травні 1918 р. скасовано карткову систему продажу цукру й ухвалено закон «Про підвищення постійних і продажних монопольних цін на цукор» [6]. У документі зазначено: «Скарбовий цукор продавати без карток, надавши право міністрові фінансів організувати цей продаж в населених пунктах і містах на комісійних умовах, а також з скарбових скарбниць, план же розподілу

складається міністром продовольчих справ... » [7, 38].

Уряд зобов'язав місцеві адміністрації розширити посівні площі цукрових буряків і забезпечити цукрові заводи сировиною. Селяни через невизначеність із землею, зазвичай, відмовлялись обробляти цукрові плантації, здогадуючись, що гроші за вирощені буряки отримають не вони, а землевласники [8].

15–18 травня на з'їзді промисловців галузі цукроваріння в м. Києві ухвалили рішення про відновлення твердої влади на місцях, тимчасову цукрову монополію, забезпечення підприємства робочою силою, скасування 8-годинного робочого дня, вивезення продукції за кордон [9]. У травні Волинський губернський староста також зібрав нараду власників цукрових заводів (загалом 13), щоб з'ясувати проблемні питання [10]. Для подолання кризи цукрові й винокурні заводи отримали великі кредити, проте необхідною умовою було також забезпечення сировиною [11]. Згідно з названим законом ціни на цукор зросли від 37 карб. до 60 карб. за пуд, а на рафінад – від 40 карб. до 80 карб. [12, 2].

Оскільки порівняно з 1917 р. площа бурякових плантацій зменшилася майже наполовину, 14 червня 1918 р. вийшов закон «Про право забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 р.». За законом, урожай буряків, посіяних на землях цукрових заводів чи орендованих ними, незалежно від підстав посіву, оголошувався власністю відповідних цукроварень. Статті названого законопроекту регламентували порядок оплати витрат тим, хто засіяв плантації цукрових буряків, та за обробіток і вартість насіння. Спірні питання мала розв'язати окрема комісія [13, 200–210]. Контролювати цю процедуру повинні були місцеві органи влади.

Для покращення обробітку посівів цукрових буряків подільський губернський староста С. Кисельов увів щоденну оплату праці та скасував 8-годинний робочий день [14]. Проскурівський повітовий староста в обов'язковій постанові створив комісію з селян, адміністрації цукрових заводів, землевласників, земської управи й судового відомства, яка визначала щоденну плату на працю в розмірі 3–3,50 та 5 карб., скасовувала 8-годинний робочий день, із бунтівників стягувала штраф у розмірі 300 карб. та передбачала арешт на 1 місяць [15]. Інструктор Червонського цукрового заводу Кобилянський звертався до Волинського губернського старости з проханням переглянути ціни на «робочі руки», підвищити аванс понад 400 карб. та оплату за посів через страйки сільськогосподарських робітників і бездіяльність міліції [16]. До допомогою таких заходів владі вдалося відновити роботу 48 із 52 цукрових підприємств Поділля [17].

Для відновлення робіт на полях і підйому цукрової галузі місцеві адміністрації видавали розпорядження, що закликали змушувати селян до праці. Так, губернський староста Волині Д. Андрю, у зв'язку з призупиненням доставки сировини на цукрові заводи, видав обов'язкову постанову про примусову доставку буряків селянами за розпорядженням губернського земства [18]. Київський губернський староста І. Чарторицький наказував повітовим старостам уживати примусових заходів до селян для обробітку цукрових плантацій, а непокірних пропонував арештовувати й висилати до Німеччини [19].

Черкаський повітовий староста П. Королевич наголошував на негативному впливі агітації безвідповідальних осіб проти цукрової кампанії. За його словами, обробіток буряків був питанням державної ваги. Тому закликав усі села вислати необхідну кількість робітників на поля, усі господарства мали в письмовому вигляді передати волосним старшинам і сільським старостам заявки на певний час і необхідну кількість робітників, а останнім подати списки черг селян, повітовій міліції слідкувати за виконанням наказу, накладати контрибуції на сільські общини, які бойкотували, особам, що добровільно вийшли на роботи, платити повну ціну, а тим, хто за примусом, – лише половину, осіб, які агітували проти праці, піддавати німецьким польовим судам [20]. Уманський повітовий староста Михайлов констатував становище плантацій: «Утворилась корка, заростають травою, деякі через засуху потребують пересіву... Після розгрому маєтків, розкрадання інвентарю землевласники не мають змоги проводити роботи на обробці землі, це повинні робити селяни. Наказую сільським громадам, які перед сахарним заводом обв'язались провести посів буряка і опрацювати його, зробити це. Корку розщепити, де треба пересіяти терміново» [21].

Уже 11 серпня 1918 р. збори директорів цукрових заводів Волинської губернії, скликані губернським старостою, визнали становище цукрової промисловості краю задовільним. Бюро бурякових плантацій, що перейшло до відання губернського земства, намагалось врегулювати взаємини між цукрозаводчиками й власниками сировини. Це сприяло збереженню цукрових плантацій і допомогло довести роботу на плантаціях до завершення. 10 жовтня влада для запобігання спекуляції буряком видала розпорядження, затвердивши ціну на купівлю буряка цукровими заводами в селян у розмірі від 14 карб. 50 коп. до 24 карб. 50 коп. за пуд [22]. Такі ціни були чинними до 1 грудня 1918 р., що забезпечило цукровим заводам стабільне функціонування. Загалом цукрова галузь принесла уряду 355 млн. карб. прибутку. У державних сховищах кінця 1918 р. зосередилося 48 тис. тонн цукру [23, 5].

Варто зазначити, що заходи уряду та місцевої влади з підтримки цукрової промисловості мали певні позитивні наслідки, однак на повну потужність підприємства цукрової галузі так і не запрацювали. Усього в Українській Державі виробили лише 38 % цукру від довоєнного рівня. Сільське населення масово бойкотувало працю на цукрових плантаціях, намагалось зірвати роботу цукроварень. Так, селяни с. Олятинесь Гайсинського повіту Подільської губернії на своєму сході відмовилися повернути Ситковецькому цукровому заводу розграбоване майно та заявили про небажання обробляти орендовані ним плантації, натомість вимагали за роботу дуже високу платню. Цукровий департамент міністерства продовольчих справ на початку липня 1918 р. інформував органи міністерства внутрішніх справ, що запустити Куриловецьку цукроварню Подільської губернії неможливо через те, що місцеві селяни не повертають рухомий і нерухомий реманент, необхідний для роботи на цукрових плантаціях [24]. На Коровинецькому цукровому заводі Волинської губернії відбувся збройний виступ селян, які хотіли розгромити завод [25]. На Селищанській цукроварні

Київської губернії сталися сутички з численною колоною повстанців [26].

Отже, у багатьох місцевостях Правобережжя бурякової плантації опинилися у критичному стані. Для належного забезпечення роботи цукрової галузі місцеві органи влади вдавалися до незначного підвищення оплати праці. Основним аргументом було примусове залучення селян до збору та обробітку урожаю, збільшення тривалості робочого дня. Подекуди застосовували більш жорсткі заходи. Хоч така політика давала певні позитивні наслідки, проте загалом кризу в цукровій галузі не подолали, а в підсумку вона призвела до опору владі. Такі заходи лише посилили конфронтацію між місцевими органами влади й селянами та спричинили відкрите протистояння.

1. Рубач М. *Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции* / М. Рубач. – К. : изд-во АН УССР, 1957. – 457 с.

2. Ковальова Н. А. *Українська Держава П. Скоропадського та селянство: протистояння на ґрунті аграрного питання* / Н. А. Ковальова // *Борисфен*. – 1999. – № 5. – С. 19–20.

3. Лозовий В. С. *Селянські органи влади після гетьманського перевороту* / В. С. Лозовий // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки* / [ред. кол.: В. С. Степанков та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Т. 21: *На пошану професора О. М. Завальнюка*. – С. 283–293.

4. Ксензенко Н. И. *Решение аграрного вопроса в свеклосеющих районах Украины (1917–1922 гг.)* // *Вопросы истории*. – 1972. – № 2.

5. Снявська Л. *Стан цукрової промисловості за часів української державності (1917–1919 рр.)* / Л. Снявська // *Чорноморський літопис: Науковий журнал*. – Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 5. – С. 36–39.

6. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України)*, ф. 1064, оп. 1, спр. 8, арк. 1–2.

7. Снявська Л. *Стан цукрової промисловості ...* – *Вказ. праця*. – С. 36–39.

8. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 47, арк. 24; *Держархів Вінницької області*, ф. Р 1196, оп. 1, спр. 34, арк. 12.

9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)*, ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 13, 16.

10. *Державний архів Житомирської області*, ф. Р 1644, оп. 1, спр. 10, арк. 55.

11. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 18, арк. 4, 48, 23. 12. *Закон про підвищення постійних і продажних монопольних цін на цукор* // *Державний вісник*. – 1918. – № 11. – 7 червня. – С. 2.

13. Солдатенко В. Ф. *Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки : у 4-х т. : Т. II. Рік 1918*. – К., *Світосляд*, 2009. – 411 с.

14. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 159, арк. 13, 47.

15. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 10, арк. 20.

16. *Державний архів Житомирської області*, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 30, арк. 37–38.

17. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 159, арк. 71; *Закон про дозвіл винокуріння з кормової патоки з травня біжучого року* // *Подільські губерніяльні відомості*. – 1918. – № 54. – 15 червня. – С. 1.

18. *Борьба трудящихся Вольны за власть Советов (март 1917 – декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов* / [ред. кол.: А. Бузаев, А. Гаевский, С. Пилькевич]. – Житомир : Облиздат, 1957. – С. 156.

19. *Державний архів Київської обл.*, ф. Р 2794, оп. 1, спр. 1, арк. 30.

20. Державний архів Черкаської обл., ф. Р 503, оп. 1, спр. 1, арк. 39.
 21. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 81, арк. 89.
 22. ЦДАВО України, ф. 1033, оп. 1, спр. 3, арк. 21.
 23. Гай-Нижник П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917–1919 рр. / П. Гай-Нижник // Укр. іст. журн. – 1998. – № 4. – С. 3–17.
 24. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 76, арк. 193; ЦДАВО України, ф. 2026, оп. 1, спр. 3, арк. 85.
 26. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1585, оп. 1, спр. 64, арк. 56.
 26. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 97, арк. 319–321.

О. А. Дудяк

СТРУКТУРА ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ЛЬВІВСЬКОГО ПОВІТУ В 1930 РОКАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті на базі статистичних джерел досліджено землеволодіння українського й польського селянства Львівського повіту; з'ясовано співвідношення між різними групами українського та польського селянства; пояснено причини відмінностей між ними. Колонізаційна політика польської влади на західноукраїнських землях призвела до більшого соціального розшарування між польським селянством порівняно з українським.

Ключові слова: Львівський повіт, українське й польське селянство, землеволодіння.

The author of this article, on the basis of the data of 1931 and other statistical data explores land tenure Ukrainian and Polish peasants Lviv County. He compares the relationship between different groups of Ukrainian and Polish peasants and explain the reasons for the differences between them. Colonization policy of the Polish government in Western Ukraine led to greater social stratification between the Polish peasantry compared to Ukrainian.

Key words: Lviv county, Ukrainian and Polish peasants, land tenure.

Львівський повіт був розташований навколо міста Львова та мав із ним тісні соціально-економічні, культурні й політичні зв'язки. Він був адміністративною частиною Львівського воєводства, створеного за декретом Ради Міністрів Польщі від 07.07.1921 року [1]. Його важливість для польської влади полягала в тому, що повіт мав відмежовувати етнічну українську більшість краю від центрального міста регіону. Тому політика влади II Речі Посполитої щодо посилення польської присутності в краї безпосередньо впливала на етнODEMOГРАФІЧНІ процеси в повіті.

За даними перепису 1931 р., населення Львівського повіту становило 142 800 осіб [2, 38]. Порівняно з 1921 роком воно скоротилося на 6751 особу, що пов'язане з проведенням у міжвоєнній Польщі адміністративної реформи, унаслідок якої кілька населених пунктів навколо Львова включили в межі міста (згідно з розпорядженням Ради Міністрів Польщі від 10 квітня 1930 р. із Львівського повіту вилучили й до складу м. Львова приєднали такі гміни: Замарстинів, Клепарів, Голоско Мале, Знесення, Сигнівка, Кульпарків I і II, а також частини гмін Білгородша, Козельники, Кривчичі, загальною площею – 34 км² [3, 30]).

Перепис 1931 року зафіксував на території повіту 67 430 (47,2 %) римо-католиків, 67 507 (47,3 %) греко-

католиків, 5 087 (3,6 %) іудеїв і 2 776 (1,9 %) представників інших конфесій. За даними цього ж джерела, польську мову рідною визнали 80 712 (56,5 %) жителів повіту, українську й руську – 58 395 (41 %), ідиш та іврит – 1 569 (1,1 %) осіб, німецьку – 1 809 (1,3 %), інші – 315 (0,2 %) осіб [2, 38].

З огляду на характерний для цього періоду тісний зв'язок між конфесійною та національною належністю, а також на масові фальсифікації рубрики «рідна мова» у матеріалах статистики 1931 року (що підтверджує, зокрема, наша публікація про внутрішнє листування львівського воєводи з міністерством внутрішніх справ [4]), проводитимемо національну ідентифікацію за конфесійною належністю, тобто поляк – римо-католик, українець – греко-католик, єврей – іудей. Про такий підхід багато сказано в українській і польській історіографії, тому він не потребує докладного опису.

Населення повіту мало аграрний характер, у сільській місцевості проживало 133 517 (93,5 %) осіб, а в містах – 9283 (6,5 %) особи. Серед міщан повіту поляки становили 3389 (36,5 %) осіб, українці – 3151 (33,9 %) особу, євреї – 2324 (25 %) особи, представники інших національностей – 419 (4,5 %) осіб [2, 38].

Серед сільського населення повіту поляків нараховували 64041 (48 %) особу, українців – 64356 (48,2 %) осіб, євреїв – 2763 (2,1 %) особи, представників інших національностей – 2357 (1,8 %) осіб.

Отже, більшість населення в повіті становили українські й польські селяни, економічною базою існування яких була земля. Проте аграрні відносини в повіті не були предметом дослідження в українській і польській історіографії. Окремі аспекти цієї проблеми порушували польські [6] та українські [7] науковці, проте її комплексного вивчення не існує.

Аналіз етнODEMOГРАФІЧНОЇ й соціальної ситуації в згаданому краї базуємо на матеріалах польського перепису 1931 року, оскільки завдяки досконалим методологічним засадам він містить значно більше соціально-економічної інформації, ніж перепис 1921 року. Також важливим джерелом нашого дослідження є матеріали «Господарського інституту східних земель». Працівники цього закладу опрацювали сільськогосподарську статистику 1931 року й поширили в другій половині 1930-х років зібрані статистичні дані по воєводствах під назвою «Структура землеволодіння менших власників на східних землях» [8]. Зібраний по воєводствах матеріал поданий по окремих повітах, де зафіксована загальна кількість господарств, їхня градація за площею, а також розподіл ужиткованих земель на орні та городи, луки, пасовища, ліси й інші угіддя. Далі проходив розподіл цих господарств за конфесійним критерієм: римо-католики, греко-католики, іудеї та інші.

У Львівському повіті аграрна статистика 1931 року констатувала 23812 господарств, які охоплювали 72543 га. Більшість сільськогосподарських земель у повіті – 56659 га (78,1 %) були орними або використовуваними під городи. Незначну частину селянських земель становили луки й пасовища – 12454 га (17,2 %), ліси та інші угіддя – 3430 га (4,7 %) [8].